

Schrijven zonder lezen

Astrid Scholten

Ben Hamerling

Sinds jaar en dag weet elk kind dat je op school leert lezen, rekenen en schrijven. Vroeger was dit tegelijkertijd de volgorde. Al geruime tijd echter wordt het schrijven niet meer uitgesteld, maar op veel scholen vanaf de eerste dag in groep 3 geïnstrueerd. Vaak zelfs gekoppeld aan het lezen of, nog eerder, ingezet bij 'ontluikende geletterdheid'. Het is, op grond van recent onderzoek, de vraag of de (zwakke) leerling daarmee gebaat is. Bij het aanleren van lees-en schrijfvaardigheid moet rekening worden gehouden met de juiste volgorde van ontwikkeling.

Een baby die de omgeving in zich opneemt, hoort vrijwel de gehele dag de taal om zich heen die hij/zij zal gaan spreken. Allereerst moet het kind de klanken opnemen en verwerken. Het kind gaat heel geleidelijk aan verbanden leggen en de structuur van de taal doorgronden. Het duurt een tijd voordat de baby aan een klank een concreet beeld koppelt. Nog langer duurt het, voor het abstracte begrippen een plaats kan geven. Op een bepaald moment gaat het kind zelf klanken maken, om gehoorde klanken na te bootsen.

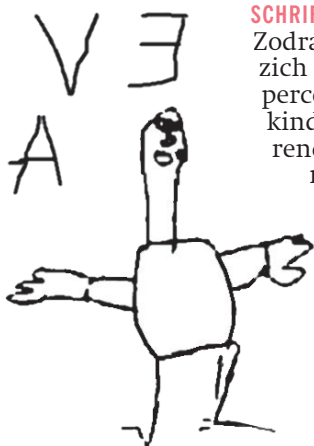

Luisteren en spreken zijn geheel verschillende processen. Het waarnemen van klanken is een *inputproces*. Het jonge kind is daarbij 'passief': het neemt nog geen deel aan het tot stand brengen van klanken, maar is (ongemerkt) wel actief in het verwerken ervan. Pas als het kind zélf klanken tot stand brengt, zeggen we echter dat een kind actief taal produceert (*outputproces*). Het abstractieniveau van de woorden speelt eveneens nog een belangrijke rol in de volgorde van verwerken. Een woord als 'boom' is *concreet* en daarmee eerder aan de orde dan een *abstract* begrip als 'voorzichtig', een woord dat veel ouders naar hun kinderen toe gebruiken. Een dergelijke woord is niet eenvoudig uit te beelden en veronderstelt tevens bekendheid met wat 'onvoorzichtig' is. Het is dus *complex* van inhoud.

Het waarnemen gaat een lange tijd vooraf aan het uitvoeren: de taalontwikkeling begint niet met spreken, maar met luisteren. (Van Beemen; 1995). Margriet Sitskoorn schrijft: 'Het reageren op geluiden gaat vooraf aan het begrijpen van taal, wat weer gevolgd wordt door het zelf spreken van taal.' (Sitskoorn 2006)

De ontwikkelingsvolgorde is dus essentieel: van *eenvoudig* naar *complex*, van *concreet* naar *abstract* en van *input* naar *output*.

Figuur 1

SCHRIFTONTWIKKELING

Zodra het kind op school komt, herhaalt zich (als het goed is) de volgorde van deze perceptuele en productieve processen. Het kind neemt al vanaf de babytijd voortdurend lettervormen om zich heen waar, maar is voorlopig nog niet in staat om die letters te schrijven, laat staan er woorden mee te vormen. De letters van de eigen naam tellen hierbij overigens niet mee, omdat dit een soort 'getekende handtekening' van het jonge kind is.

KAPITALEN

Geleidelijk aan ontstaat bij een aantal kinderen de behoefte aan en de noodzaak tot het zelf maken van lettervormen (output). Hier voltrekt zich eveneens dezelfde ontwikkeling van *eenvoudig* tot *complex*. Kinderen gebruiken voor hun lettervormen de kapitalen (zie de tekening van Eva). Dit is niet onlogisch, want kapitalen staan ook in de schriftgeschiedenis aan het begin van onze lettervormgeving. Deze lettervormen kan het jonge kind geheel begrijpen. Het voelt feilloos aan dat deze nauwkeurig aansluiten bij zijn eigen wijze van tekenen. Een kind tekent immers door het plaatsen van losse streken die op elkaar aansluiten. Dit is een basale en concrete wijze van vormgeven. Je kunt overal beginnen met het maken van deze vormen. Een vaste volgorde van handelen, een vast startpunt of een route is daar niet voor nodig.

Kapitalen ('grote letters') worden door de meeste jonge kinderen en hun ouders gebruikt. Ze zijn allemaal even groot, wat het voor een kind heel makkelijk te begrijpen en vergelijken maakt. Niet altijd komt dit gelijke formaat er even goed uit, maar de intentie van 'even groot' is altijd heel duidelijk waarneembaar.

Figuur 2

Daarnaast worden deze kapitalen allemaal binnen één strook (de letterzone) geplaatst: voor jonge kinderen heel erg duidelijk en herkenbaar. Alle letters zijn niet alleen even groot, maar worden daarnaast allemaal

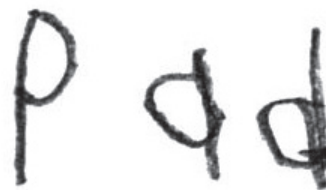
Figuur 3

op gelijke hoogte en min of meer op gelijke afstand van elkaar geplaatst. Een bijkomend voordeel van deze kapitalen is dat ze gespiegeld kunnen worden zonder dat er verwarring optreedt. Voor jonge kinderen die nog geen schrijfrichting (van links naar rechts) hebben bepaald, is dit ideaal. Ouders, die al met hun kinderen willen 'schrijven', leren hun kinderen de (voor)naam meestal intuïtief in kapitalen te schrijven. Door het kind in groep 1 zijn kapitalen te laten gebruiken, sluiten school en thuis veel beter op elkaar aan.

KLEINE LETTERS

Op het gebied van ruimtelijke oriëntatie in het platte vlak, zijn kapitalen *concreet* te noemen. Minuskels ofwel 'kleine letters' zijn voor het jonge kind erg *abstract*. De uitvoering, de constructie ervan is aan allerlei onbegrijpelijke regels gebonden en dat maakt dat deze letter veel moeilijker is voor het jonge kind. Niet om te lezen, maar om te schrijven, te construeren.

Minuskels bestaan allereerst uit drie letterzones (de rompen, de stokken en de staarten). (Scholten-Hamerling; 2007) Zie figuur 3. Een jong kind weet niet hoe het letters met een verschillende zoneverdeling (bijv. d en p) ten opzichte van elkaar moet plaatsen (figuur 4). Daarnaast worden deze letters allemaal via een vast traject uitgevoerd, dat met zijn verschillende startpunten en -richtingen bovendien nog heel vaak ondoorzichtig is voor kinderen van 6 jaar.

Figuur 4

(Advertenties)

Heeft u kinderen in de groep die moeilijk leren schrijven?

schrijven op maat

Een remediërende methode voor kinderen met (senso)motorische en/of cognitieve problemen in het speciaal en regulier onderwijs.

Informatie en brochure bel of mail Annemiek Ruytenberg, tel. 0595-424471 info@schrijvenopmaat.nl www.schrijvenopmaat.nl

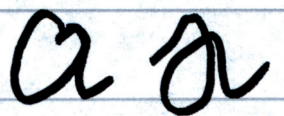

Stel nu eens, dat we het perspectieftekenen aan kinderen willen leren. In dat geval denken we doorgaans aan kinderen van groep 7 en 8. Als je leerkrachten om een reden hiervoor vraagt, wordt meestal gezegd dat kinderen in lagere groepen hier nog niet rijp voor zijn. Dezelfde reden geldt voor het feit dat kinderen aanvankelijk de schoorsteen nog niet evenwijdig met de zijkant van het huis tekenen (zie figuur 5). Ook voor het

Figuur 5

juist plaatsen van een schoorsteen op een huis is rijping nodig. Met 'rijping' bedoelen we dat er op dit gebied een voldoende aantal verbindingen in de hersenen tot stand is gekomen. Zo is het ook met het kunnen schrijven van letters in drie letterzones met een vast traject. Hiervoor is een rijping nodig in de tweedimensionale ruimtelijke oriëntatie. Het correct toepassen van letterzones vereist dat de kinderen de rompzone in de letters leren herkennen en de constructiewijze kunnen doorzien (zie figuur 6). Hiervoor is, net zoals bij het aanleren van het perspectief, dooereenvoudig rijpingstijd nodig, die voor elk kind verschillend is.

Figuur 6

De auteurs hebben een eenvoudige test ontwikkeld, waarmee deze rijping voor het leren schrijven kan worden vastgesteld¹.

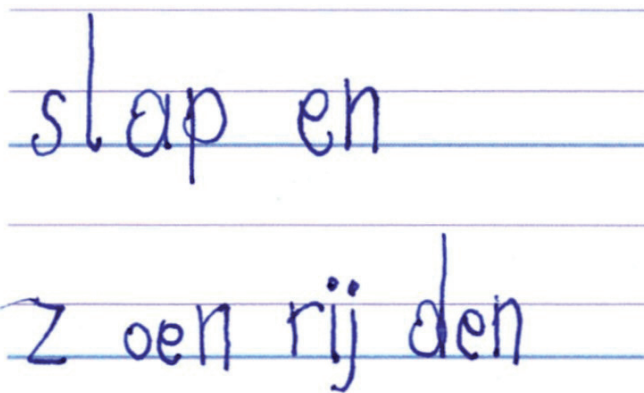
De voorgaande vaststellingen en overwegingen zouden tevens aanleiding moeten zijn om het hele concept 'ontluikende geletterdheid' nog eens grondig tegen het licht te houden en alle betrokken kernvaardigheden op gelijkwaardige wijze te analyseren.

VERBONDEN SCHRIFT

In groep 3 leren kinderen het *werkelijke* schrijven. Eeuwen geleden heeft men ontdekt dat het aan elkaar schrijven heel veel voordelen heeft. Zo hoeft je maar één keer per woord

**Veel kinderen
zijn aan het begin
van groep 3 nog
niet 'schrijfrijp'.**

de pen aan te zetten, begint de volgende letter automatisch waar de vorige ophoudt en hoeft er niet steeds opnieuw te worden vastgesteld op welke hoogte en in welke (draai)richting een lijn moet starten. Nog afgezien van het feit dat losse letters (ook bij de drukletters in dit blad) uitsluitend met een correcte letterafstand kunnen leiden tot een goede woordvorming (zie figuur 7). Verbonden schrift verbindt de letters echter automatisch tot een woord. De meeste scholen leren de kinderen dan ook dit verbonden schrift. Er is echter nog meer gaande.

Figuur 7

Verkeerde woordvorming door onjuiste letterspatiëring.

PRAKTIJK TEGENOVER ONDERZOEK

We proberen hierbij een verwarrende praktijk in beeld te brengen. In groep 3 wordt vanaf het begin van het schooljaar gelezen. Vroeger duurde het dan nog een tijd (vaak een half jaar) voor er eveneens werd gestart met schrijven. Dit is echter inmiddels lang niet meer altijd het geval. Allereerst beginnen veel leerkrachten al meteen na de grote vakantie met het leren schrijven van verbonden schrift. Dit is beslist geen voorbeeldige vorm van adaptief onderwijs. Veel kinderen zijn dan namelijk nog lang niet of nog maar nauwelijks 'schrijfrijp'. Het schrijven uitstellen tot na de herfst- of zelfs de kerstvakantie kan vooral de zwakke leerlingen zeer ten goede komen. In Noorwegen experimenteert men in de omgeving van Bergen zelfs met een 'schrijfstart' vanaf groep 4. De ervaringen zijn zéér positief! Het kost bijvoorbeeld veel minder energie om de kinderen een beter handschrift aan te leren (Buuren 2007). Je zou hieruit kunnen concluderen dat ook de niet zwakke leerling hier kennelijk baat bij heeft en misschien minder schrijfrijp is dan hij lijkt!

Dit alles sluit ook aan bij het laatste hersenonderzoek. Prof. Margriet Sitskoorn schrijft: 'Het heeft geen zin om met scholing en training van bepaalde vaardigheden te beginnen als het neurale systeem daar nog niet aan toe is of als andere basisvaardigheden nog niet ontwikkeld zijn.' Ook dr. Ewald Vervae (2007) wijst in zijn zojuist verschenen boek *Naar school op de risico's* van het te vroeg beginnen met lezen en schrijven. De betere leerling overleeft een verwarrend letteraanbod wel. De zwakkere leerling gaat er aan ten onder.

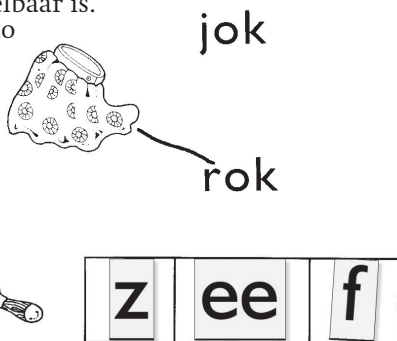
Naast dit alles duiken in groep 3 steeds vaker de leeswerkbladen op. Als we lezen en schrijven gaan 'koppelen', ontstaat er voor de zwakke leerlingen een groot probleem. Dit komt door een te grote belasting van het 'werkgeheugen'. De *Cognitive Load Theory* (Sweller, 1998) leert ons dat je in de aanleerfase van een leerproces het werkgeheugen niet dubbel moet belasten, omdat dit werkgeheugen onvoldoende plaats biedt aan meerdere acties tegelijk (Van Buuren, 2007). Iedereen die zich nog de eerste autorijlessen kan herinneren, weet dat je in die aanleerfase je volledig concentreert op de coördinatie van versnelling en pedalen. Je bent dan beslist niet in staat om tegelijkertijd een gesprek met de instructeur

te voeren over bijvoorbeeld de laatste politieke ontwikkelingen. Van het jonge kind verwachten we echter wél een vergelijkbare behendigheid.

Zwakke leerlingen die letters moeten maken (construeren) en woorden correct spellen, hebben voor deze constructie en spelwijze heel veel energie nodig (Hamerling 2002). Ook de SLO schrijft in het door haar uitgegeven document *Leren lezen en begrijpen* (SLO, 2007):

‘De veronderstelling dat spelling helpt bij het verbeteren van de leesprestaties is ook onhoudbaar gebleken. Kortom, er vindt geen transfer plaats tussen het lezen en spellen, en de kennis die bij beide processen wordt opgedaan is moeilijk te generaliseren en toe te passen in nieuwe situaties.’ Het schrijven van leeswoorden veroorzaakt echter wél een vormgevingsverwarring bij een aantal kinderen, die vrijwel niet meer herstelbaar is.

De ene vaardigheid wordt zo aan de andere opgeofferd, met (zeker voor de zwakkere leerling) desastreuze gevolgen. De verschillende kernvaardigheden moeten gewoon onafhankelijk van elkaar en op het juiste moment van de ontwikkeling getraind worden.

Figuur 8

Figuur 9

Gelamineerd werkblad voor herhaald gebruik.

ALTERNATIEVEN

Er zijn echter creatieve mogelijkheden om de zwakke leerling verwarring en meervoudige belasting van het werkgeheugen te besparen. Onderstrepen van het juiste woord is het allereenvoudigste alternatief. Een kind dat het woord ‘rok’ moet lezen kan daarom beter een lijntje van het plaatje ‘rok’, naar het woordje ‘rok’ trekken, in plaats van letter- én woordconstructie toe te moeten passen! (Figuur 8) Daarnaast kunnen de letters van de letterdoos gebruikt worden om het woord te maken. Voordeel: u kunt het blad (evt. gelamineerd) steeds weer gebruiken! (Figuur 9)

(Advertentie)

Een van de betere alternatieven voor woordproductie is het typen op de computer. De schrijf/regelrichting ontstaat vanzelf en de letters hoeven niet meer afzonderlijk geconstrueerd te worden.

De auteurs zijn schrijfdocent en doen met collega's onderzoek naar verbetermogelijkheden van het handschriftonderwijs.

Oproep

Uitgaande van de in dit artikel genoemde mogelijkheden om de werkbladen niet meer schrijvend te laten gebruiken, doen we een beroep op de lezer om met creatieve aanvullingen te komen. We publiceren die dan op de website van www.schriftontwikkeling.nl of wellicht in een volgend artikel. Reacties naar: info@schriftontwikkeling.nl.

Literatuur

- Beemen L., van (1995). *Ontwikkelingspsychologie*. Groningen, Wolters-Noordhoff.
- Buuren M., van; *Handschriftontwikkeling sneller is zeker niet beter*. *Jeugd in School en Wereld*, jaargang 91 (2007), nummer 7 (maart).
- Hamerling B. *Blokletters, Verbonden schrift en de ruimtelijke oriëntatie in het platte vlak*. De wereld van het jonge kind, jaargang 29 (2002), nummer 8 (april).
- Scholten A., Hamerling B. *Grafo-cognitieve werkwijze bij het remediëren van handschriften*. *Tijdschrift voor Remedial Teaching*, jaargang 15 (2007), nummer 2 (april).
- Sitskoorn M. (2006). *Het maakbare brein*. Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker.
- SLO (2007). *Leren lezen en begrijpen*. Enschede, SLO; pag. 12; SO/3552.001/D/07-304 (www.slo.nl/themes/Publicaties3/bronnen/Leren_lezen_en_begrijpen.pdf/).
- Sweller, J. et al (1998). *Educational Psychology Review*. *Cognitive Architecture and Instructional Design*, Vol. 10 (1998), No. 3, p. 255-296.
- Vervaet, Dr. E. (2007). *Naar school*. Amsterdam, Ambo.

Een aantal van deze artikelen is te vinden op www.schriftontwikkeling.nl (artikelen).

Noten

- ¹ Deze test kunt u gratis aanvragen bij de auteurs via info@schriftontwikkeling.nl.

Kleurrijke uitgaven van PlanPlan Feestkalender 2008 nu te bestellen!

De voorbereidingen voor 2008 beginnen weer. Een jaar dat weer veel feesten en vieringen telt van oude én nieuwe Nederlanders. PlanPlan heeft deze praktische kalender gemaakt met data van vieringen en schoolvakanties. Deze is te bestellen voor maar 1,- euro per stuk.* De prijs voor grotere afnames ligt nog lager. U kunt bestellingen plaatsen door te mailen naar info@planplan.nl

Uitgeverij PlanPlan, T (020) 320 81 78, www.planplan.nl

* Minimumafname 5 ex. (verzendkosten 3 euro, incl. btw) **PlanPlan**